

INKLUZJA W UJĘCIU PAPIEŻA FRANCISZKA INSPIRACJĄ DLA EDUKACJI WŁĄCZAJĄCEJ

INCLUSION AS PERCEIVED BY POPE FRANCIS IS AN INSPIRATION FOR INCLUSIVE EDUCATION

Mariola Teresa Kozubek^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

¹University of Silesia in Katowice, Poland

Kozubek, M, T.(2020), Inkluzja w ujęciu Papieża Franciszka inspiracją dla edukacji włączającej/ Inclusion as perceived by Pope Francis is an inspiration for inclusive education, *Rozprawy Społeczne/Social Dissertations*, 14(4), 18-33. <https://doi.org/10.29316/rs/132353>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

W artykule ukazano rzeczywistość inkluzji w ujęciu Papieża Franciszka, charakterystyczne jej cechy oraz wynikające z tego inspiracje dla edukacji włączającej. Tematyka nie została dotąd opisana w polskiej pedagogice, dlatego celem artykułu jest zwrócenie uwagi na nowatorski, pedagogiczny potencjał jaki zawiera nauczanie Franciszka w zakresie wychowania włączającego. Opisana problematyka jest odpowiedzią na trzy pytania: Kto jest podmiotem inkluzji w ujęciu Franciszka? Jaki jest cel inkluzji, którą żyje i głosi Franciszek i kto jest do niej wezwany? W jaki sposób kształtować w wychowankach postawę otwartości, która warunkuje inkluzję? W zakończeniu artykułu wskazano na nowatorskie aspekty wychowania włączającego, jakie prezentuje doświadczenie i myśl pedagogiczna Papieża Franciszka.

Materiał i metody. Materiały źródłowe to dokumenty oraz przemówienia Papieża Franciszka. Analiza dokumentów opublikowanych w języku włoskim i polskim.

Wyniki. Ukazanie inspiracji Papieża Franciszka dla wychowania inkluzyjnego.

Wnioski. Wyznaczenie kierunków do badań nad pedagogią Franciszka, które mogą wnieść nową jakość do polskiej pedagogiki inkluzyjnej.

Słowa kluczowe: wychowanie inkluzyjne, Papież Franciszek, pakt wychowawczy

Summary

The article presents the reality of inclusion as perceived by Pope Francis, its characteristic features, and the resulting inspiration for inclusive education. The subject has not yet been described in Polish pedagogy; therefore the aim of the article is to draw attention to the innovative, pedagogical potential of Francis' teaching in the field of inclusive education. The described topic provides an answer to three questions: Who is the subject of inclusion according to Francis? What is the purpose of the inclusion that Francis lives by and preaches about, and who is called to it? How to shape the attitude of openness in pupils which is a prerequisite for inclusion? At the end of the article, the innovative aspects of inclusive education presented by the experience and pedagogical thought of Pope Francis are indicated.

Material and methods. Source materials include documents and speeches of Pope Francis. Analysis of documents published in Italian and Polish.

Results. Showing the inspiration of Pope Francis for inclusive education.

Conclusions. Setting directions for research on Francis' pedagogy, which can bring a new quality to Polish inclusive pedagogy.

Keywords: inclusive education, Pope Francis, educational pact

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 49

Otrzymano/Submitted:
11.01.2021

Zaakceptowano/Accepted:
12.01.2021

Adres korespondencyjny: Mariola Teresa Kozubek, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska; email: mariola.kozubek@us.edu.pl.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1377-3657>

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Mariola Teresa Kozubek

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

Epidemia koronawirusa, która w 2020 roku ogarnęła całą ludzkość, w sposób szczególny dotknęła świat edukacji. Z powodu powszechnego *lockdown* i kwarantanny, uniemożliwiających systematyczną edukację szkolną, przełożonych na późniejszy czas, a także odwołanych egzaminów i zaliczeń, lecz przede wszystkim ze względu na brak dostępu do Internetu, za pośrednictwem, którego prowadzona jest edukacja on-line, znacznie wzrosła liczba dzieci i młodzieży wyłączonych z powszechnego dostępu do edukacji. Z monitoringu UNESCO, aktualizowanego nieustannie, dotyczącego edukacji podczas pandemii Covid-19 wynika, że już w maju 2020, zamknięcie instytucji edukacyjnych na szczeblach od przedszkoli po uniwersytet, dotknęło ponad miliard uczniów, co stanowi ponad 72% światowej populacji uczących się (UNESCO, 2020). Z opublikowanej przez ONZ w 2015 roku rezolucji *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz 2030*, wynikało, że wiele narodów ma świadomość konieczności zapewnienia edukacji włączającej i umożliwienia wszystkim edukacji przez całe życie. W zdefiniowanych w niej *17 Celach Zrównoważonego Rozwoju i 169 powiązanych z nimi zadań* (ONZ, 2015), podkreślono, że dla osiągnięcia tego potrzeba społeczeństw inkluzywnych, które zapewnią wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości, oraz stworzą skutecznie i odpowiedzialnie instytucje sprzyjające włączeniu społecznemu. Zobowiązano się nie pomijając nikogo ze względu na fundamentalne znaczenie godności człowieka oraz do podjęcia wysiłku dotarcia do najbardziej potrzebujących (ONZ, 2015, s. 2, 3, 16). Sygnatariusze tego dokumentu, przedstawiając wizję osiągnięcia tych celów, zadeklarowali gotowość podejmowania konkretnych działań, które przyczynią się do zmiany świata. Ma on być wolny od ubóstwa, głodu, chorób i niedostatku, od lęku i przemocy, ma dawać możliwość nabycia umiejętności czytania i pisanie, a także „dostęp do wysokiej jakości edukacji na wszystkich jej poziomach, [...] a także dobrobytu fizycznego, psychicznego i społecznego” (ONZ, 2015, s. 4). Wysiłki ONZ oraz licznych instytucji międzynarodowych ukierunkowanych na realizację zrównoważonego rozwoju, dostrzega także Papież Franciszek, stwierdza on jednak, że jakość, poziom i zasięg wychowania jest nadal wyzwaniem dla świata, z powodu nierówności w tym zakresie. Jego zdaniem „ubóstwo, dyskryminacja, zmiany klimatyczne, globalizacja obojętności oraz urzeczowienie bytu ludzkiego, powodują więdnienie rozkwitu milionów stworzeń. Stanowią one dla wielu mur nie do pokonania, uniemożliwiają osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju, do czego zobowiązały się narody” (Francesco, 2020). Stąd w refleksji nad realną możliwością realizacji założeń ONZ, warto sięgnąć do intuicji pedagogicznej a także myśli teologicznej Papieża Franciszka. Już wstępna analiza życiorysu Jorge Mario Bergoglio pokazuje, że ma on bogate doświadczenie w zakresie edukacji włącza-

Introduction

The coronavirus epidemic, which affected all mankind in 2020, has hit the world of education in a special way. Due to the widespread *lockdown* and quarantine, which made systematic school education impossible, exams and tests postponed for a later period, as well as cancelled, but mainly due to the lack of access to the Internet through which online education is conducted, caused exclusion of a significantly increased number of children and young people from universal access to education. According to UNESCO's monitoring, which is constantly updated, in connection with education during the Covid-19 pandemic, as early as in May 2020 the closure of educational institutions at the levels from kindergarten to university affected over a billion students, more than 72% of the world's learning population (UNESCO, 2020). According to the resolution published by the United Nations in 2015, *Transforming Our World: The 2030 Agenda*, many nations recognise the need for inclusive education and lifelong education for all. The *17 Sustainable Development Goals and 169 related tasks* (UN, 2015) defined in it highlights the need for inclusive societies to ensure that all people have access to the courts and the creation of effective and accountable inclusive institutions. An obligation was established not to ignore anyone due to the fundamental significance of human dignity and to make an effort to reach the most needy (UN, 2015, pp. 2, 3, 16). The signatories of said document, while presenting a vision of achieving such goals, declared their readiness to undertake specific actions that would contribute to changing the world. It is to be free from poverty, hunger, disease and deprivation, from fear and violence, it is to provide the opportunity to acquire literacy skills, as well as “access to high-quality education at all levels, [...] as well as physical, mental and social well-being” (UN, 2015, p. 4). The efforts of the United Nations and numerous international institutions focused on the implementation of sustainable development are also noted by Pope Francis, but he states that the quality, level, and scope of education remain a challenge for the world due to the inequality in this respect. In his opinion, “poverty, discrimination, climate change, the globalization of indifference and the exploitation of human beings all prevent the flourishing of millions of children. Indeed, for many, these are an almost insurmountable wall preventing the attainment of the goals of sustainable and guaranteed development proposed by the world's peoples” (Francesco, 2020). Hence, in his thought on the feasibility of implementing the assumptions of the United Nations, it is worth reaching for the pedagogical intuition as well as the theological thought of Pope Francis. The preliminary analysis of Jorge Mario Bergoglio's biography shows that he has extensive experience in inclusive education, which he gained in Buenos Aires. He worked there

jącej, które zdobył w Buenos Aires, gdy działał na rzecz powszechnej edukacji dzieci zamieszkujących tak zwane *barrrios* i *villas miseria* – dzielnice nędzy na peryferiach tej aglomeracji (Zani, 2018, s. 25).

Jak dalece nauczanie i wychowanie w takich miejscach, otwarte na każde dziecko, ma cechy inkluzji przekonałam się również osobiście, prowadząc diagnostyczne badania terenowe w dwóch ośrodkach edukacyjnych: na peryferiach San Miguel de Tucuman, stolicy andyjskiej prowincji w północno-zachodniej Argentynie, oraz na peryferiach Montevideo w Urugwaju¹. To doświadczenie kieruje moją uwagę w stronę papieża Franciszka, gdyż dostrzegam w jego postawie, nauczaniu i działaniu, nowatorski potencjał pedagogiczny, który niewątpliwie wymaga głębokich analiz, aby następnie rzucić nowe światło na założenia i praktykę pedagogiki inkluzyjnej. Podjęta w tym artykule refleksja dotyczy zagadnienia inkluzji w ujęciu Papieża Franciszka i wynikających z niej inspiracji dla wychowania włączającego. Na początku przedstawiono zakres znaczeniowy pojęcia *edukacja inkluzyjna/włączająca* oraz koncepcję inkluzji Papieża Franciszka wynikającą z jego doświadczeń. W tym kluczu, w kolejnych częściach, podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na trzy pytania: (1) kto jest podmiotem tak rozumianej inkluzji? (2) jaki jest cel inkluzji w rozumieniu Franciszka i kto jest wezwany do podejmowania wychowania włączającego? (3) jakie wskazania pedagogiczne Papieża Franciszka mogą stanowić propozycje dla kształtowania w wychowankach postawy otwartości, która warunkuje inkluzję. Źródłem podjętych w tym artykule analiz są dokumenty i przemówienia Franciszka, które zawierają przesłanie pedagogiczne z ukierunkowaniem na podejście włączające. W Polsce niewielu pedagogów podejmuje refleksję nad myślą pedagogiczną papieża Franciszka (Rembierz, 2016; Tykfer, 2016; Nęcek, 2016; Zellma, 2017; Parzyszek, 2018), można, więc żywić nadzieję, że ten artykuł stanie się inspiracją do podejmowania takich badań.

Wychowanie inkluzyjne – zakres znaczeniowy

W refleksji nad zagadnieniem wychowania włączającego trzeba sięgnąć do dokonań pedagogiki specjalnej przełomu XX i XXI wieku. Wraz z rozwojem koncepcji wychowania integracyjnego, którego celem było włączanie dzieci o szczególnych potrzebach edukacyjnych do istniejącego systemu szkolnictwa, poprzez programy integracyjne ukierunkowane na przywrócenie im tak zwanej normalności

¹ Badania zostały przeprowadzone w ramach projektu *Pedagogia jedności jako propozycja wychowania w środowiskach wielokulturowych: model europejski a modele innych kręgów kulturowych (Afryka, Ameryka Łacińska)*. Grant MNiSW, Konkurs nr 33 (NN106 431033). Wyniki zostały opublikowane w rozprawie doktorskiej pt. *Doświadczenie wspólnoty wychowawczej Ruchu Focolari jako podstawa pedagogii jedności*, napisanej w Instytucie Pedagogiki KUL pod kier. prof. dr. hab. Mariana Nowaka (2009) [zob.: Sprawy Nauki. Biuletyn Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Supplement 3'2008. <https://docplayer.pl/amp/5874319-Srodki-finansowe-przyznane-na-realizacje-projektow-badawczych-wlasnych-w-tym-habilitacyjnych-i-promotorskich-w-ramach-33-konkursu.html> Dostęp 10.07.2020].

to promote universal education of children living in the so-called *barrrios* and *villas miseria* – poverty districts on the outskirts of this agglomeration (Zani, 2018, p. 25).

I also personally found out how inclusively teaching and upbringing in such places has the features of inclusion, by conducting diagnostic field research in two educational centres: on the outskirts of San Miguel de Tucuman, the capital of an Andean province in northwest Argentina, and on the periphery Montevideo, Uruguay¹. This experience directs my attention to Pope Francis, as I see in his attitude, teachings and actions an innovative pedagogical potential that undoubtedly requires deep analysis in order to shed new light on the assumptions and practice of inclusive pedagogy. The reflection presented in this article concerns the issue of inclusion as perceived by Pope Francis and the resulting inspirations for inclusive education. At the beginning, the meaning of the concept of *inclusive education* was presented, as well as the concept of inclusion of Pope Francis resulting from his experiences. In this key, in the following sections, an attempt is made to answer three questions: (1) who is the subject of inclusion in this understanding? (2) what is the purpose of inclusion as understood by Francis and who is called to undertake inclusive education? (3) what pedagogical indications of Pope Francis can be used as suggestions for shaping the attitude of openness in students, which is a prerequisite for inclusion. Francis' documents and speeches which convey a pedagogical message focused on an inclusive approach are the source of the analysis in this article. In Poland, few educators reflect on the pedagogical thought of Pope Francis (Rembierz, 2016; Tykfer, 2016; Nęcek, 2016; Zellma, 2017; Parzyszek, 2018), so one can hope that this article will become an inspiration to undertake such research.

Inclusive education – the scope of meaning

When reflecting on the issue of inclusive education, one should refer to the achievements of special education at the turn of the 21st century. Along with the development of the concept of inclusive education, the aim of which was to include children with special educational needs

¹ The research was carried out as part of the project *Education for unity as a proposal for upbringing in multicultural environments: the European model in contrast to models of other cultural circles (Africa, Latin America)*. Grant of the Ministry of Science and Higher Education, Competition No. 33 (NN106 431033). The results were published in the doctoral dissertation entitled *The experience of the educational community of the Focolare Movement as the basis of the pedagogy of unity*, written at the Institute of Pedagogy of the Catholic University of Lublin under the supervision of Marian Nowak, PhD, ProfTit (2009) [see: Sprawy Nauki. Bulletin of the Minister of Science and Higher Education, Supplement 3'2008 <https://docplayer.pl/amp/5874319-Srodki-finansowe-przyznane-na-realizacje-projektow-badawczych-wlasnych-w-tym-habilitacyjnych-i-promotorskich-w-ramach-33-konkursu.html> Accessed on 10th July 2020].

(UNESCO, 1994; ONZ, 2013), stopniowo zaczęto wprowadzać do tej subdyscypliny ideę inkluzji. Należy jednak podkreślić, że zakres tego pojęcia początkowo dotyczył przede wszystkim organizowania procesu kształcenia zapewniającego równe możliwości dzieciom ze zróżnicowanymi potrzebami, w tym uczniom z niepełnosprawnością. W ujęciu Grzegorza Sztumskiego *inkluzja* odnosi się do: kształcenia integracyjnego, kształcenia niesegregacyjnego osób niepełnosprawnych oraz dostosowania szkół ogólnodostępnych do kształcenia uczniów o różnym poziomie rozwoju (2006, s. 96-100). W polskim systemie oświatowym i w pedagogice, stosowane jest pojęcie *edukacja inkluzyjna* lub *edukacja włączająca* (Domagała-Zyśk, 2018) dla zdefiniowania takiego podejścia w procesie kształcenia i wychowania, którego zadaniem jest „zwiększanie szans edukacyjnych wszystkich osób uczących się, poprzez zapewnianie im warunków do rozwijania indywidualnego potencjału tak, by w przyszłości umożliwić im pełnię rozwoju osobistego na miarę swoich możliwości oraz pełne włączenie w życie społeczne” (MEN, 2020). W założeniach Ministerstwa Edukacji Narodowej, celem edukacji włączającej jest przygotowanie dzieci i młodzieży do tworzenia w przyszłości społeczeństwa włączającego, czyli otwartego i przyjmującego wszystkich ludzi, niezależnie od stanu zdrowia, sprawności, pochodzenia czy wyznania, uznając ich za pełnoprawnych członków społeczności, a ich różnorodność postrzegając jako cenny zasób rozwoju społecznego i cywilizacyjnego (MEN, 2020). Badaniem fenomenu inkluzji w wychowaniu zajmuje się pedagogika inkluzyjna, zgodnie z którą, wychowanie inkluzyjne to „wychowanie do różnorodności bez uprzedzeń” (Sipowicz, Pietras, 2016). W takim ujęciu inkluzja nie ogranicza się wyłącznie do obszaru pedagogiki specjalnej, gdyż *włączenie* jest rozumiane nie tylko jako nowe spojrzenie na edukację, lecz w ogóle na miejsce człowieka w społeczeństwie, i w tym sensie inkluzja ściśle związana jest z koniecznością akceptacji (Lechta, 2010). Warto zauważyć, że jakkolwiek w Polsce z pedagogiką inkluzyjną, jako nowym obszarem badań, spotkamy się dopiero na przełomie XX i XXI wieku (Chrzanowska, 2014), to – jak zauważa Bogusław Śliwerski – integralne myślenie o wychowanku bez względu na jego kondycję psychofizyczną znajdujemy już u Henryka Rowida (1934), dlatego „błąd popełniają ci pedagogzy, którzy w trosce o osoby niepełnosprawne skupiają swoją i innych uwagę na czymś, co jest wypreparowane z jej struktury, mimo, iż wszystkie składowe osobowości są ze sobą integralnie zespolone, nie funkcjonują i nie są doznawane oddzielnie” (Śliwerski, 2017). To stwierdzenie może stanowić wprowadzenie do rozumienia wychowania inkluzyjnego, jakie prezentuje w swojej postawie, myśli i działaniu papież Franciszek.

in the existing school system, through integration programmes aimed at restoring their so-called normality (UNESCO, 1994; UN, 2013), the idea of inclusion was gradually introduced into the sub-discipline of inclusion. It should be emphasised, however, that the scope of this concept initially concerned the organisation of the educational process ensuring equal opportunities for children with various needs, including students with disabilities. According to Grzegorz Sztumski, *inclusion* refers to: integrated education, non-segregated education of people with disabilities, and adaptation of mainstream schools to educating students with different levels of development (2006, pp. 96-100). In the Polish educational system and in pedagogy, the concept of *inclusive education* is used (Domagała-Zyśk, 2018) to define such an approach in the process of education and upbringing in which the task is to “increase the educational opportunities of all learners by providing them with conditions for developing individual potential so as to enable them to fully develop their personal capacity in the future and to fully integrate them into social life” (MEN, 2020). According to the assumptions of the Ministry of National Education (MEN), the aim of inclusive education is to prepare children and youth to create an inclusive society in the future, i.e. an open and welcoming society for all people, regardless of their health, fitness, origin, or religion, recognising them as full members of the community, and perceiving their diversity as a valuable resource for the development of society and civilisation (MEN, 2020). The phenomenon of inclusion in upbringing is investigated by inclusion pedagogy, according to which inclusive upbringing is “teaching diversity without prejudice” (Sipowicz, Pietras, 2016). From such a perspective, inclusion is not limited to the area of special pedagogy, because inclusion is understood not only as a new view on education, but also in general on the place of man in society, and in this sense, inclusion is closely related to the need for acceptance (Lechta, 2010). It is worth noting that although in Poland inclusive pedagogy became a new area of research only at the turn of the 21st century (Chrzanowska, 2014), as Bogusław Śliwerski notes, integral thinking about the pupil, regardless of their psychophysical condition, was already there in the study by Henryk Rowid (1934), therefore “those teachers who, in the care of disabled people, focus their attention on something dissected from its structure make a mistake, even though all the components of the personality are integrally joined, they do not function and are not experienced separately” (Śliwerski, 2017). This statement may be an introduction to the understanding of inclusive education that Pope Francis presents in his attitude, thoughts, and actions.

Inkluzja społeczna w doświadczeniach Papieża Franciszka

Franciszek to papież, którego nauczanie zawiera bardzo wyraźne przesłanie pedagogiczne. Problematyka wychowania oraz troska o młode pokolenia stanowią istotne miejsce w jego myśli i działaniu, wyrastają, bowiem z jego doświadczenia edukacyjnego, a przede wszystkim z jego wizji świata. Wydawnictwo Edizioni Dehoniane Bologna w 2016 roku wydało antologię jego tekstów dotyczących szkoły. Zdaniem niektórych naukowców można wręcz mówić o „pedagogii Franciszka”, która ma swoje korzenie w jego argentyńskim doświadczeniu duszpasterskim (Spadaro 2018; Mari, 2018; Milan 2018; Del Core 2018; 2018; Zani, 2018; Zaniello, 2018; Fiorin 2018). By jednak zrozumieć, czym jest dla niego wychowanie inkluzyjne, trzeba sięgnąć do źródła, zagłębić się w jego doświadczenie osobiste zarówno w wymiarze społecznym jak i intelektualnym, osadzone w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym. Franciszek stwierdza, że cała jego edukacja uczyniła go „człowiekiem kultury”, począwszy od tej wczesnoszkolnej; „Dlaczego kocham szkołę? [...] Mam w pamięci moją pierwszą nauczycielkę z przedszkola, gdy miałem zaledwie 6 lat. To ona sprawiła, że pokochałem szkołę (Francesco, 2014c). Uważa on, że fundamentalne znaczenie dla jego rozwoju miał etap kształcenia w kolegium salesjańskim: „Życie w kolegium stanowiło pewną całość [...]. Dzień mijał tak szybko jak strzała, nie było czasu na nudę. Czułem się zanurzony w świecie, który choć przygotowany w pewnym sensie ‘sztucznie’ (z wykorzystaniem potencjału pedagogiki), nie miał w sobie sztuczności. [...] Przeżywało się dogłębnie różne aspekty życia i to tworzyło moje sumienie: nie tylko moralne, lecz także pewnego rodzaju sumienie ludzkie (społeczne, ludyczne, artystyczne, itd.). Krótko mówiąc: Kolegium tworzyło – poprzez budzenie sumienia do prawdy – kulturę katolicką, która daleka była od ‘bigoterii’ czy dezorientacji. Studiowanie, wartości współżycia społecznego, uwzględnianie najbardziej potrzebujących, sport, zdobywanie kompetencji, pobożność ..., wszystko było bardzo realne i mnie wychowywało, kształtując we mnie takie nawyki, które czyniły mnie człowiekiem kulturalnym. Takie życie otwierało mnie na świat transcendentny” (Mari, 2018, 77-78). Franciszek uważa, że ta harmonijna edukacja szkolna sprawiła, że z psychopedagogicznego punktu widzenia, nabył pewnej łatwości „przenoszenia się” do różnych rzeczywistości z poczuciem realizmu, odpowiedzialności i otwarcia na transcendencję. „Wtedy nauczyłem się, prawie nieświadomie – pisze Franciszek – poszukiwania sensu wszystkiego” (Francesco, 2014).

Jorge Mario Bergoglio był nauczycielem, najpierw religii w szkole podstawowej, gdzie uczęszczały dzieci bardzo biedne, które – jak wspomina – czasem przychodziły do szkoły boso (Mari, 2018, s. 80), a następnie uczył literatury i psychologii w Collegio de la Immaculada Concepción w Santa

Social inclusion in the experience of Pope Francis

Francis is a Pope whose teachings carry a noticeably clear pedagogical message. The issues of education and concern for young generations occupy an important place in his thoughts and actions, because they arise from his educational experience, and above all from his vision of the world. In 2016, Edizioni Dehoniane Bologna published an anthology of his texts about this school of thought. According to some scientists, one can even speak of the “pedagogy of Francis”, as having its roots in his Argentinian pastoral experience (Spadaro 2018; Mari, 2018; Milan 2018; Del Core 2018; 2018; Zani, 2018; Zaniello, 2018; Fiorin 2018). However, in order to understand what inclusive education means for him, it is necessary to refer to the source, delve into his personal experience, both in the social and intellectual dimension, embedded in a specific socio-cultural context. Francis states that all his education made him a “man of culture”, beginning with the early school one: “Why do I love school? [...] I remember my first kindergarten teacher when I was only 6 years old. It was she who made me love school (Francesco, 2014c). He believes that the training phase of the Salesian college was fundamental to his development: “Life in the college formed a certain unity[...]. The day flew as fast as an arrow, there was no time to be bored. I felt immersed in a world which, although, in a sense organised ‘artificially’ (using the potential of pedagogy), had no artificiality in it. [...] One experienced various aspects of life profoundly, and this formed my conscience: not only moral, but also a kind of human conscience (social, ludic, artistic, etc.). In short, the College created – by raising conscience towards the truth – a Catholic culture that was far from “bigotry” or confusion. Studying, values of social coexistence, taking into account the ones in the greatest need, sports, gaining competences, piety ... everything was very real, and it shaped me, forming such habits in me that made me a man of culture. This life opened me to the transcendent world” (Mari, 2018, 77-78). Francis believes that this harmonious school education allowed him, from a psycho-pedagogical point of view, acquire a certain ease of “transferring” to different realities with a sense of realism, responsibility, and openness to transcendence. “It is when I learned, almost unconsciously,” writes Francis, “to seek the meaning of everything” (Francesco, 2014).

Jorge Mario Bergoglio was a teacher, first of religious education in primary school attended by very poor children, who – as he recalls – sometimes came to school barefoot (Mari, 2018, p. 80), next he taught literature and psychology at Collegio de la Immaculada Concepción in Santa Fe (1964-1965) and later at Collegio del Salvador in Buenos Aires (1966). His educational skills were also influenced

Fe (1964-1965) i w Collegio del Salvador w Buenos Aires (1966). Wpływ na jego umiejętności wychowawcze miały także pełnione przez niego funkcje w Towarzystwie Jezusowym: był prowincjałem (1973-1980) oraz rektorem, najpierw Collegio Massimo del San Miguel (1979-1986), a następnie Collegio universitario del Salvatore w Buenos Aires (1980-1986). Po zakończeniu kariery nauczyciela i wychowawcy Bergoglio, jako kapłan a potem biskup, był zaangażowany w świat szkolnictwa. W Buenos Aires zapoczątkował cykliczne spotkania edukacyjne: od 2003 Forum dla nauczycieli (w roku 2012, ostatnim, w którym uczestniczył przed wyborem na papieża, wzięło udział ponad 6 tys. nauczycieli), od 2003 Forum dla rodziców, a od 2006 Expo – rodzaj „targów” doświadczeń wychowawczych, czyli tak zwanych „dobrych praktyk” (Mari, 2018, s. 77-78). Franciszek podkreślał, że: „wspólnota, którą jest szkoła, powinna przemieniać się w rodzinę, przestrzeń bezinteresownej miłości i promowania dziecka, jego afirmacji i wzrostu” (Bergoglio, 2001).

Podczas wielkiego kryzysu w Argentynie (1998-2001), który otwierał pole dla przemocy, w diecezji Buenos Aires, przy wsparciu arcybiskupa Jorge Bergoglio, zapoczątkowano sieć współpracy między szkołami *Scholas Occurrentes*, aby zaktywizować młodych do poszukiwania sensu życia. Celem *Scholas* było stworzenie przestrzeni do wychowania do otwartości na innych, umiejętności słuchania oraz łączenia w całość różnych fragmentów podzielonego świata, by tworzyć „kulturę spotkania” (Kozubek, 2018, s. 60-61). Franciszek podkreśla, że sieć *Scholas* zrodziła się z kryzysu, podczas którego: „nie zaciśnięto pięści, by walczyć z kulturą. Nie zamykano też rąk w zniechęceniu ani nie odchodzono z płaczem, bo takie nieszczęście, takie straszne czasy! W *Scholas* wyszliśmy z tego kryzysu wsłuchując się w serca młodych, kształtując nową rzeczywistość: coś nie działa, spróbujmy temu zaradzić” (Francesco, 2020a). *Scholas* promuje edukację włączającą poprzez sztukę, sport i technologie (Stigliano D., 2015, 63-75).

Konkretne działanie jest typowe dla Franciszka, wynika ono z jego formacji duchowej i intelektualnej. Jako jezuita, na wzór Ignacego Loyoli, jest „kontemplatywny w działaniu”, w sytuacjach trudnych twórczo podąża w kierunku alternatywnych rozwiązań, które niejednokrotnie wyrażają się w języku antynomii, co czasem wzbudza niezrozumienie nawet w samym Kościele (Rembierz, 2016, s. 234; Nosowski, 2013). Biograf Bergoglio, włoski filozof Massimo Borghesi, zwraca uwagę na jego cenną cechę, którą jest „prostota ewangeliczna”, która nie jest ograniczeniem w sposobie wyrażania myśli, lecz wynikiem głębokiego namysłu, jezuitską zdolności do rozeznawania rzeczywistości, co jest wynikiem głębokiej formacji intelektualnej, opartej na myślicielach latynoamerykańskich, jak np. Alberto Methol Ferré, lecz w dużej mierze także europejskich takich jak: Henri de Lubac, Gaston Fessard, Michel de Certeau, czy teolog pochodzący z Katowic, Henryk Przywara (Borghesi, 2018, 23-26).

by the functions he served in the Society of Jesus: he was a priest of the province (1973-1980) and the rector, first of Collegio Massimo del San Miguel (1979-1986), and then of Collegio universitario del Salvatore in Buenos Aires (1980-1986). After the end of his career as a teacher and educator, Bergoglio was involved in the world of education as a priest and then a bishop. In Buenos Aires, he initiated cyclical educational meetings: from 2003, the Forum for Teachers (in 2012, the last in which he participated before his election to the Pope, more than 6,000 teachers participated), from 2003, the Forum for Parents, and from 2006, the Expo – a type of “fair” of educational experiences, i.e., the so-called “good practices” (Mari, 2018, pp. 77-78). Francis emphasised that: “the school community should be transformed into a family, a space of selfless love and promotion of a child, its affirmation and growth” (Bergoglio, 2001).

During the Great Depression in Argentina (1998-2001) which opened the door to violence, in the diocese of Buenos Aires, with the support of Archbishop Jorge Bergoglio, a network of cooperation between the schools of *Scholas Occurrentes* was initiated to activate young people to seek the meaning of life. The aim of *Scholas* was to create a space for education to openness to others, the ability to listen and combine various fragments of the divided world to create a “culture of encounter” (Kozubek, 2018, pp. 60-61). “but it did not raise its fists to fight with the culture, nor did it lower its arms and give up, or run away crying: what a disaster, what terrible times! It came out, listening to the hearts of young people, to cultivate the new reality. “This isn’t working? Let’s go search elsewhere” (Francis, 2020a). *Scholas* promotes inclusive education through arts, sport and technology (Stigliano D., 2015, 63-75).

Specific action is typical of Francis, it results from his spiritual and intellectual formation. As a Jesuit, like Ignatius Loyola, he is “contemplative in action”, in difficult situations he creatively goes towards alternative solutions, which are often expressed in the language of antinomy, which sometimes leads to misunderstandings even in the Church itself (Rembierz, 2016, p. 234; Nosowski, 2013). Bergoglio’s biographer, an Italian philosopher, Massimo Borghesi, draws attention to his valuable trait: “evangelical simplicity”, which is not a limitation in the way of expressing thoughts, but the result of deep reflection, the Jesuit ability to discern reality, the result of a deep intellectual formation based on Latin American thinkers, such as Alberto Methol Ferré, but to a large extent also European ones such as: Henri de Lubac, Gaston Fessard, Michel de Certeau, or the theologian from Katowice, Henryk Przywara (Borghesi, 2018, 23-26).

Człowiek podmiotem inkluzji w ujęciu Papieża Franciszka

Franciszek wypowiada się na temat wydarzeń, którymi żyje współczesny człowiek, gdyż jest przekonany, że nie można spychać religii do wewnętrznej przestrzeni człowieka, ponieważ ma ona istotny wpływ na życie społeczne i narodowe, oraz na troskę o kondycję instytucji społeczeństwa obywatelskiego (EG, nr 183), w którym zawsze musi być miejsce dla każdego człowieka. *Włączenie* (wł. *inclusione*), stwierdza Franciszek, przejawia się w szerokim otwarciu swoich ramion, po to, by przygaraniać innych, nie wykluczając ich, nie klasyfikując na podstawie statusu społecznego, języka, rasy, kultury, religii. Sens przyjęcia takiej postawy Franciszek uzasadnia myślą antropologiczno-teologiczną: „mamy przed sobą osobę, którą trzeba kochać, tak jak ją kocha Bóg. Ten, kogo spotykam w pracy, w mojej dzielnicy, jest osobą, którą należy kochać, [...]. To oznacza *włączanie*, to jest *integracja*” (Franciszek, 2016a). Podmiotem inkluzji w ujęciu Franciszka jest zatem każdy człowiek, ponieważ „każda istota ludzka jest zawsze święta i nienaruszalna w jakiegokolwiek fazie swego rozwoju. Jest ona celem samym w sobie, a nigdy środkiem do rozwiązania innych trudności. (...) Sam rozum wystarczy, aby uznać nienaruszalną wartość każdego ludzkiego życia, ale jeśli spojrzymy na nie w świetle wiary, wszelki gwałt zadany osobistej godności osoby ludzkiej wzywa o pomstę przed obliczem Bożym i jest obrazą Stwórcy człowieka”. (EG, nr 213). Tak rozumiana idea inkluzji będzie dla nas kluczem interpretacyjnym, do zrozumienia podstaw wychowania inkluzyjnego, które Franciszek osadza na antropologii chrześcijańskiej, w myśl której, w każdym człowieku dostrzega on potencjał rozwojowy, bez względu na jego kondycję psychofizyczną.

Dla Franciszka inkluzja łączy się ściśle z postawą otwartości wobec każdego, a w sposób szczególny wobec ubogich. Kontynuując nauczanie swoich poprzedników, w pierwszym oficjalnym przemówieniu z 16 marca 2013 roku, Papież zwraca uwagę na opcję preferencyjną ubogich Kościoła, ma bowiem świadomość skali ubóstwa na świecie z powodu wykluczenia społecznego (Francesco, 2013b). W opublikowanej w 2013 roku adhortacji apostołskiej *Ewangelii gaudium* pisze: „W celu utrzymania stylu życia wykluczającego innych, albo żeby móc entuzjasmować się tym egoistycznym ideałem, rozwinęła się globalizacja obojętności. Nie zdając sobie z tego sprawy, stajemy się niezdolni do współczucia wobec krzyku bóleści innych, nie płacemy już wobec dramatu innych, ani nie interesuje nas troska o nich, tak jakby odpowiedzialność za to nie dotyczyła nas. Kultura dobrobytu pozbawia nas wrażliwości i tracimy spokój, jeśli rynek ofiaruje coś, czego jeszcze nie kupiliśmy, podczas gdy zrujnowane życie tych wszystkich ludzi z powodu braku możliwości wydaje nam się zwykłym spektaklem nieodbierającym nam w żaden sposób

Man being the subject of inclusion as perceived by Pope Francis

Francis speaks about the events that modern man experiences because he is convinced that religion cannot be relegated to the inner space of man, since it has a significant impact on social and national life, and on care for the condition of civil society institutions (EG, No. 183) where there must always be a place for every human being. Inclusion (Italian *inclusione*), states Francis, manifests itself in the wide openness of one's arms, in order to embrace others, without excluding them, without classifying them on the basis of social status, language, race, culture, religion. The sense of assuming such an attitude is justified by Francis with an anthropological and theological thought: “there is, before us, only *a person to be loved as God loves them*. The person whom I find at my work, in my neighbourhood, is a person to love ... This is to *include*, and this is *integration*” (Francis, 2016a). According to Francis, the subject of inclusion is therefore every human being, because “every human being is always sacred and inviolable, in any situation and at every stage of development. Human beings are ends in themselves and never a means of resolving other problems. [...] Reason alone is sufficient to recognize the inviolable value of each single human life, but if we also look at the issue from the standpoint of faith, “every violation of the personal dignity of the human being cries out in vengeance to God and is an offence against the creator of the individual” (EG, nr 213). The idea of inclusion understood in this way will be an interpretative key to us, which allows to understand the foundations of inclusive education that Francis places on Christian anthropology, according to which he sees development potential in every human being, regardless of their psychophysical condition.

For Francis, inclusion is intricately linked with an attitude of openness towards everyone, and in a special way towards the poor. Continuing the teaching of his predecessors, in his first official speech on 16th March 2013, the Pope drew attention to the preferential option of the Church's poor, because it is aware of the scale of poverty in the world due to social exclusion (Francesco, 2013b). In the 2013 apostolic exhortation on the apostolic exhortation *Ewangelii gaudium* he wrote: “To sustain a lifestyle which excludes others, or to sustain enthusiasm for that selfish ideal, a globalization of indifference has developed. Almost without being aware of it, we end up being incapable of feeling compassion at the outcry of the poor, weeping for other people's pain, and feeling a need to help them, as though all this were someone else's responsibility and not our own. The culture of prosperity deadens us; we are thrilled if the market offers us something new to purchase. In the meantime all those lives stunted for lack of opportunity seem a mere spectacle; they fail to move us” (EG, 54). By revealing the areas of

spokoju” (EG, nr 54). Odstaniając te obszary wykluczenia, Franciszek odnosi się do konkretów: uwagę nauczycieli i wychowawców kieruje na „peryferie ludzkiej egzystencji” – na dzieci i młodzież ubogie i biedne. Stali się takimi – podkreśla – nie z własnej winy, a ich człowieczeństwo jest zranione z powodu nędzy i niesprawiedliwości, lecz – jak uważa – z tego zranienia można wydobyć mądrość, o ile będą oni mieli obok siebie mądrych wychowawców, którzy wyprowadzą ich na wyższy poziom. Papież przestrzega też, by nie ograniczyć takiej pomocy wychowawczej wyłącznie do zaspokajania potrzeb egzystencjalnych, lecz by wprowadzać ich w wartości, które powinny być dostępne dla każdego (Francesco, 2015). W cyklu katechez o rodzinie, wygłoszonych podczas audiencji generalnych na Palcu św. Piotra, językiem zwięzłym i prostym, kieruje uwagę wszystkich na dzieci odrzucone, opuszczone, okradane z dzieciństwa i przyszłości. Podkreśla, że „każde dziecko zepchnięte na margines, opuszczone, które żyje na ulicy, żebrząc i zdobywając na różne sposoby środki do życia, bez szkoły, bez opieki lekarskiej, jest krzykiem, który wznosi się do Boga, oskarżającym system stworzony przez nas, dorosłych” (Franciszek, 2015a). Zwraca uwagę na fakt, że takie dzieci „padają łupem przestępców, którzy je wykorzystują w haniebnym handlu i innego rodzaju interesach, bądź zaprawiają do wojny i uczą przemocy” (Franciszek, 2015a). Franciszek uświadamia dorosłym, że „wiele dzieci przeżywa dramaty, które pozostawiają w nich głębokie ślady, z powodu kryzysu rodziny, próżni wychowawczej i niekiedy nieludzkich warunków życia. W każdym razie są to dzieci ranione na ciele i duszy” (Franciszek, 2015a). Wzywa, zatem, aby „być przy osobie potrzebującej pomocy, nie oglądając się na to, czy należy do naszego kręgu”, wymaga to jednak odsunięcia na bok wszelkich różnic, aby w obliczu cierpienia, stawać się bliskim każdego człowieka, bo tylko w ten sposób, zdaniem Franciszka, człowiek będzie mógł mówić nie tyle „mam „bliźnich”, którym muszę pomóc, ale czuję się powołany, by stać się bliźnim innych osób” (FT, nr 81).

Wobec takiej diagnozy Franciszek wyznacza dwa kluczowe obszary inkluzji, które – jak stwierdza, jawią się jako kwestie fundamentalne, na tym etapie historii, które będą determinowały przyszłość ludzkości, są to: *włączenie społeczne ubogich* oraz *pokój i dialog społeczny* (EG, nr 185). By zwrócić uwagę świata na wykluczonych z powodu ubóstwa, w 2017 roku ustanowił Światowy Dzień Ubogich (przypada na XXIII niedzielę zwykłą, tzn. pomiędzy 10–18 listopada).

Fundamentem umiejętności społecznego włączenia ubogich jest dla Franciszka miłosierdzie, które postrzega jako wartość społeczną i wzywa do „kultury miłosierdzia, w oparciu o odkrycie spotkania z innymi: kulturę, w której nikt nie patrzy na innych obojętnie, lub odwraca wzrok, gdy widzi cierpienie innych” (Franciszek 2016c, nr 20). Franciszek stwierdza, że miłosierdzie jako najwyż-

szczyt, Franciszek adresuje następujące fakty: kieruje uwagę nauczycieli i wychowawców na „peryferie ludzkiej egzystencji” – biedni i nie bogaci dzieci i młodzi ludzie. Stali się takimi – podkreśla – nie z własnej winy, a ich człowieczeństwo jest zranione z powodu nędzy i niesprawiedliwości, lecz – jak uważa – z tego zranienia można wydobyć mądrość, o ile będą oni mieli obok siebie mądrych wychowawców, którzy wyprowadzą ich na wyższy poziom. Papież przestrzega też, by nie ograniczyć takiej pomocy wychowawczej wyłącznie do zaspokajania potrzeb egzystencjalnych, lecz by wprowadzać ich w wartości, które powinny być dostępne dla każdego (Francesco, 2015). W serii katechez o rodzinie, wygłoszonych podczas audiencji generalnych na Placu św. Piotra, językiem zwięzłym i prostym, kieruje uwagę wszystkich na dzieci odrzucone, opuszczone, okradane z dzieciństwa i przyszłości. Podkreśla, że „każde dziecko zepchnięte na margines, opuszczone, które żyje na ulicy, żebrząc i zdobywając na różne sposoby środki do życia, bez szkoły, bez opieki lekarskiej, jest krzykiem, który wznosi się do Boga, oskarżającym system stworzony przez nas, dorosłych” (Franciszek, 2015a). Zwraca uwagę na fakt, że takie dzieci „padają łupem przestępców, którzy je wykorzystują w haniebnym handlu i innego rodzaju interesach, bądź zaprawiają do wojny i uczą przemocy” (Franciszek, 2015a). Franciszek uświadamia dorosłym, że „wiele dzieci przeżywa dramaty, które pozostawiają w nich głębokie ślady, z powodu kryzysu rodziny, próżni wychowawczej i niekiedy nieludzkich warunków życia. W każdym razie są to dzieci ranione na ciele i duszy” (Franciszek, 2015a). Wzywa, zatem, aby „być przy osobie potrzebującej pomocy, nie oglądając się na to, czy należy do naszego kręgu”, wymaga to jednak odsunięcia na bok wszelkich różnic, aby w obliczu cierpienia, stawać się bliskim każdego człowieka, bo tylko w ten sposób, zdaniem Franciszka, człowiek będzie mógł mówić nie tyle „mam „bliźnich”, którym muszę pomóc, ale czuję się powołany, by stać się bliźnim innych osób” (FT, nr 81).

Wobec takiej diagnozy Franciszek wyznacza dwa kluczowe obszary inkluzji, które – jak stwierdza, jawią się jako kwestie fundamentalne, na tym etapie historii, które będą determinowały przyszłość ludzkości, są to: *włączenie społeczne ubogich* oraz *pokój i dialog społeczny* (EG, nr 185). By zwrócić uwagę świata na wykluczonych z powodu ubóstwa, w 2017 roku ustanowił Światowy Dzień Ubogich (przypada na XXIII niedzielę zwykłą, tzn. pomiędzy 10–18 listopada).

Fundamentem umiejętności społecznego włączenia ubogich jest dla Franciszka miłosierdzie, które postrzega jako wartość społeczną i wzywa do „kultury miłosierdzia, w oparciu o odkrycie spotkania z innymi: kulturę, w której nikt nie patrzy na innych obojętnie, lub odwraca wzrok, gdy widzi cierpienie innych” (Franciszek 2016c, nr 20). Franciszek stwierdza, że miłosierdzie jako najwyż-

szy wyraz miłości, jest sposobem działania i stylem życia, przez który można *włączyć* innych do swojego życia, nie zamykając się w sobie i w swoich egoistycznych zabezpieczeniach (Franciszek, 2015a, 2016a). Podkreśla także, że miłosierdzie przekracza granice Kościoła, ono łączy chrześcijan z judaizmem i islamem, gdyż dla nich, miłosierdzie jest jednym z najistotniejszych przymiotów Boga (Franciszek, 2015, nr 23). W takim ujęciu, czytelnym staje się stwierdzenie Doroty Kornas-Biela, że miłosierdzie w ujęciu Franciszka ma znaczenie kategorii wychowawczej (2017, s.9). Franciszek stwierdza, że „tylko spojrzenie, którego perspektywa została przekształcona miłością, prowadzi do pojęcia godności drugiego człowieka; ubodzy są uznani i docenieni w ich niezmiernej godności, pozostawiani w swoim własnym stylu i kulturze, a zatem prawdziwie włączeni w społeczeństwo. Takie spojrzenie jest rdzeniem prawdziwego ducha polityki” (FT, nr 187). Zdaniem Franciszka, nie można być wychowawcą, jeśli nie ma się ufnej otwartości, zdolnej do troski o drugiego, dlatego podkreśla, by zarówno działalność duszpasterska, jak i działalność polityczna włączały ubogich z ich kulturą, planami i możliwościami. Jego zdaniem nawet ci, którzy są krytykowani za swoje błędy, mają coś do zaoferowania i nie powinno się tego zaprzepaścić. I uzasadnia: „jest to jedność ludów, które w porządku uniwersalnym zachowują swoje indywidualne rysy. Jest to ogół osób w społeczeństwie szukającym dobra wspólnego, prawdziwie obejmującego wszystkich” (EG, nr 236).

Cel inkluzji według Franciszka i podmioty za nią odpowiedzialne

W opublikowanej w 2020 roku encyklice pt. *Fratelli tutti. O braterstwie i przyjaźni społecznej*, Franciszek odwołując się do aktualnych wyzwań, stwierdza, że „w obliczu różnorodnych i aktualnych sposobów eliminowania lub lekceważenia innych”, człowiek musi nauczyć się braterstwa i przyjaźni społecznej, które nie ograniczają się jedynie do słów (FT, nr 6). Wyjaśnia, że treści tej społecznej encykliki, dotyczą uniwersalnego wymiaru miłości i jej otwartości na wszystkich. Odnosząc się między innymi do skali wykluczenia społecznego, którą odśloniła pandemia koronawirusa, pisze: „Bardzo pragnę, abyśmy w tym czasie, w którym przyszło nam żyć, uznając godność każdej osoby ludzkiej, byli w stanie na nowo ożywić wśród wszystkich światowe pragnienie braterstwa” (FT, nr 8). Istota owego braterstwa zawiera się – jego zdaniem – w zdolności do rozpoznawania, doceniania i miłowania każdej osoby „niezależnie od bliskości fizycznej, niezależnie od miejsca na świecie, w którym się urodziła lub w którym mieszka” (FT, nr 1). Do braterstwa, które nie wyklucza nikogo, trzeba wychowywać, mówi Franciszek, budząc świadomość, że „ziemia jest ojczyzną, a ludzkości narodem zamieszkującym wspólny dom”. Takie uświadomienie współzależ-

states that mercy, as the highest expression of love, is a way of acting and a lifestyle through which you can *include* others in your life without becoming closed in yourself and in your selfish safeguards (Franciszek, 2015a, 2016a). He also emphasises that mercy crosses the boundaries of the Church, it connects Christians with Judaism and Islam, because for them, mercy is one of the most important attributes of God (Franciszek, 2015, No. 23). In this view, Dorota Kornas-Biela's statement that mercy, as understood by Francis, has the meaning of an educational category becomes clear (2017, p. 9). Francis states that “only a gaze transformed by charity can enable the dignity of others to be recognized and, as a consequence, the poor to be acknowledged and valued in their dignity, respected in their identity and culture, and thus truly integrated into society. That gaze is at the heart of the authentic spirit of politics”. (FT, No. 187). According to Francis, one cannot be an educator without a trusting openness capable of caring for the other, therefore he emphasises that both pastoral activity and political activity involve the poor with their culture, plans and possibilities. In his opinion, even those who are criticised for their mistakes have something to offer and it should not be missed. And he explains: “it is the convergence of peoples who, within the universal order, maintain their own individuality; it is the sum total of persons within a society which pursues the common good, which truly has a place for everyone” (EG, No. 236).

The purpose of inclusion according to Francis and the entities responsible for it

In the encyclical published in 2020, *Fratelli tutti. On fraternity and social friendship*, Francis reveals the most current purpose of inclusion by stating that “in the face of present-day attempts to eliminate or ignore others, we may prove capable of responding with a new vision of fraternity and social friendship that will not remain at the level of words” (FT, No. 6). He explains that the contents of this social encyclical concern the universal dimension of love and its openness to everyone. Referring, inter alia, to the scale of social exclusion revealed by the coronavirus pandemic, he writes: “It is my desire that, in this our time, by acknowledging the dignity of each human person, we can contribute to the rebirth of a universal aspiration to fraternity” (FT, No. 8). The essence of this fraternity is, in his opinion, the ability to recognise, appreciate and love every person “appreciate and love each person, regardless of physical proximity, regardless of where he or she was born or lives” (FT, No. 1). The fraternity that does not exclude anyone must be educated, says Francis, awakening the awareness of the fact that “the earth is the homeland and mankind is the nation inhabiting the common home”. Such awareness of

ności, zmusza ludzi do myślenia o „jednym świecie, w ramach wspólnego projektu” (LS, nr 164).

Franciszek wyjaśnia, że „braterstwo nie jest jedynie wynikiem poszanowania swobód indywidualnych, ani nawet pewnej usankcjonowanej równości”. Aby wносиło do wolności i równości pozytywny wkład musi być pielęgnowane, trzeba się go uczyć i nauczać. Potrzebna jest „woła polityczna braterstwa”, która wyrazi się w wychowaniu do braterstwa, dialogu, odkrywania wzajemności i ubogacania się nawzajem jako wartości (FT, nr 103). W całym nauczaniu Franciszka, a zwłaszcza w tej encyklice, można dostrzec wezwanie do swego rodzaju reedukacji całej ludzkości. Dla Franciszka cały świat, a wraz z nim Kościół z hierarchią jest jedną wielką szkołą, wymagającą ponownej edukacji, gdyż ludzkość doświadcza nie tylko „epoki zmian, ale zmiany epoki”, w której „zmiany nie są już linearne, lecz epokowe”. Wymaga to zmiany sposobu życia, „komunikowania się i formułowania myśli, relacji między pokoleniami oraz rozumienia i przeżywania wiary i nauki”, dlatego trzeba „rozpocząć procesy, a nie zajmować przestrzeń” (Franciszek, 2019a). Franciszek przestrzega przed, uzasadnianymi względami wiary, wszelkimi formami „zamkniętego i agresywnego nacjonalizmu, postaw ksenofobicznych, pogardy, a nawet znęcania się, wobec tych, którzy są odmienni” (FT, nr 86) i podkreśla, że „wiara, wraz z inspirującym ją humanizmem, musi podtrzymywać zmysł krytyczny w obliczu tych tendencji i pomóc szybko reagować, gdy zaczną do niej przenikać. Dlatego ważne jest, aby katecheza i kaznodziejstwo zawierały w sposób bardziej bezpośredni i jasny, społeczny sens życia, braterski wymiar duchowości, przekonanie o niezbywalnej godności każdej osoby, oraz motywację do miłowania i akceptacji wszystkich” (FT, nr 86). Podkreśla też, że w szkole – poza realizacją programu dydaktycznego, uczniów i nauczycieli powinien łączyć także „program życia i doświadczenia”, gdyż ważnym zadaniem wychowawców jest to, by „nie dać się okradać z nadziei” (EG, nr 86), której potrzebuje współczesny globalny świat. Dać nadzieję i wychować w sposób globalny, to zdaniem Franciszka, „dać duszę temu globalnemu światu”, z ważnymi wyzwaniem, takimi jak te wskazane w encyklice *Laudato sii*. (Silva, 2016, s.22-23).

Jeśli dla przemiany świata, potrzebna jest przemiana edukacji (Francesco, 2015), to zasadniczym jawi się pytanie: kto to ma zrobić? Franciszek stwierdza, że potrzebne jest zaangażowanie wszystkich, poprzez łączenie działań różnych instytucji oświatowych i uniwersyteckich, w celu wzmocnienia ich różnorodnych inicjatyw edukacyjnych i badawczych. Dzięki temu będą mogły być bardziej skuteczne na poziomie intelektualnym i kulturowym. Ponadto, jego zdaniem, ważne jest tworzenie wyspecjalizowanych ośrodków badawczych, dla badania problemów o znaczeniu epokowym, dotykających ludzkość, aż po zapropo-

interdependence forces people to think about “one world, within a common project” (LS, No. 164).

Francis explains that “fraternity is not merely the result of respect for individual freedoms, or even of a certain legitimate equality.” For a positive contribution to be made to freedom and equality, it must be nurtured, learned, and taught. What is needed is a “political will of fraternity” that will express itself in teaching fraternity, dialogue, discovering reciprocity and enriching each other as values (FT 103). Throughout Francis’ teaching, and especially in this encyclical, one can see a call to a kind of re-education of all humanity. For Francis, the whole world, and with him the Church and the hierarchy, is one big school that requires re-education, because humanity experiences not only an epoch of changes, but an epochal change in which “changes are no longer linear, but epochal”. This requires a change in the way of life, “of communicating and thinking, of how different generations relate to one another and how we understand and experience faith and science”, so you need to “initiate processes and not just occupy spaces” (Francis, 2019a). Francis warns against the legitimate considerations of faith, all forms of “of narrow and violent nationalism, xenophobia and contempt, and even the mistreatment of those who are different” (FT, No. 86) and stresses that “faith, and the humanism it inspires, must maintain a critical sense in the face of these tendencies, and prompt an immediate response whenever they rear their head. For this reason, it is important that catechesis and preaching speak more directly and clearly about the social meaning of existence, the fraternal dimension of spirituality, our conviction of the inalienable dignity of each person, and our reasons for loving and accepting all our brothers and sisters” (FT, No. 86). He also emphasises that at school – apart from the implementation of the didactic programme, students and teachers should also combine a “programme of life and experience”, because an important task of educators is to not allow ourselves to be robbed of hope! (EG, No. 86), so much needed in the modern global world. To give hope and educate globally, according to Francis, is to “provide this global world with souls”, with important challenges, such as those indicated in the encyclical *Laudati*. (Silva, 2016, pp. 22-23).

If, in order to transform the world, a change in education is needed (Francesco, 2015), the fundamental question is: who should do it? Pope Francis states that there is a need for involving everyone, by linking the activities of different educational and university institutions, for strengthening their diverse educational and research initiatives. This will enable them to be more effective on an intellectual and cultural level. Moreover, in his opinion, it is important to create specialised research centres to study the problems of epochal importance affecting humanity, up to

nowanie odpowiednich i realistycznych dróg ich rozwiązania (VG, nr 4 c, d).

Dostrzegając potrzebę zaangażowania wszystkich w procesy przemiany edukacji, we wrześniu 2019 roku Franciszek zaproponował „odbudowę globalnego paktu wychowawczego” na rzecz młodych pokoleń i wraz z nimi (Franciszek, 2019). Współbrzmi to ze stwierdzeniem V. Lechty, który uważa, że „aby inkluzyjna edukacja była do dyspozycji dla wszystkich, wszędzie i zawsze, to musimy sobie uświadomić, że spełnienie tego oczekiwania jest trudnym i odległym w czasie zadaniem dla wszystkich antycypujących w nim stron. (Lechta, 2010, s. 332). Franciszek jest przekonany, że tylko wspólnym wysiłkiem, z odnowioną pasją wychowania, będzie można kształtować osoby dojrzałe, zdolne do przezwyciężenia rozdrobnienia i przeciwieństw, oraz do odbudowania sieci relacji na rzecz ludzkości bardziej braterskiej. Podkreśla on, że aby tego dokonać, potrzebne jest wychowanie inkluzyjne, integrujące, naznaczone cierpliwym słuchaniem, konstruktywnym dialogiem i wzajemnym zrozumieniem. (Franciszek, 2019). Do podpisania Globalnego Paktu Edukacyjnego, Papież zachęcił, zarówno młodzież jak i rodziny, wspólnoty, szkoły, instytucje, religie i rządzących, 15 października 2020 roku w przemówieniu on-line, podczas światowego spotkania „Global Compact on Education. Together to look beyond”, zorganizowanego przez Kongregację ds. Edukacji Katolickiej. Franciszek określa w tym Pakcie siedem konkretnych zobowiązań, które wpisują się w – przyjętą w tej refleksji – koncepcję edukacji włączającej. Są to: (1) postawienie w centrum każdego procesu edukacyjnego osoby ludzkiej z jej wartością i godnością; (2) wsłuchanie się w głos dzieci i młodzieży, którym należy przekazywać wartości; (3) większe włączenie dziewczynek w edukację; (4) uznanie rodziny jako pierwszego i nieodzownego podmiotu wychowania dzieci; (5) wychowanie do gościnności i otwarcia na najbardziej potrzebujących i wykluczonych; (6) wypracowanie nowych sposobów rozumienia gospodarki, polityki, aby skutecznie przeciwstawiać się wszelkiemu wykluczeniu (Rossa, 2020).

Inspiracje Papieża Franciszka dla wychowania włączającego

Papież Bergoglio dostrzegając różne zagrożenia świata zdestabilizowanego nie tylko pod względem ekonomicznym, lecz także antropologicznym i moralnym jest przekonany, że aby zmienić ten świat, trzeba zmienić edukację w skali globalnej. Oznacza to przede wszystkim wychowywać młode pokolenia do braterstwa oraz umiejętności pokonywania podziałów i konfliktów, w tym celu niezbędne staje się promowanie akceptacji, sprawiedliwości i pokoju. Uzasadnia to w ten sposób: „życie istnieje tam, gdzie jest więź, jedność, braterstwo; i jest życiem silniejszym od śmierci, kiedy jest zbudowane na prawdziwych relacjach i więziach wierności. Prze-

proposing appropriate and realistic ways of solving them (VG, No. 4 c, d).

Recognising the need for involving everyone in the processes of transformation of education, in September 2019, Francis proposed to “reinventing the Global Compact on Education” for the benefit of and with young generations (Franciszek, 2019). This is consistent with the statement of V. Lechta, who believes that “in order for inclusive education to be available to everyone, everywhere and always, we must realise that meeting this expectation is a difficult and distant task for all parties anticipating it. (Lechta, 2010, p. 332). Francis is convinced that only by joint effort, with a renewed passion for education, will it be possible to shape mature people, who are able to overcome fragmentation and contradictions, and to rebuild a network of relationships for a more fraternal humanity. He emphasises that in order to do it, inclusive education is needed, marked by patient listening, constructive dialogue and mutual understanding. (Franciszek, 2019). The Pope encouraged both young people and families, communities, schools, institutions, religions and rulers to sign the Global Educational Pact on 15th October 2020 in an on-line speech during the global meeting “Global Compact on Education. Together to look beyond”, organised by the Congregation for Catholic Education. In this Compact, Francis defines seven specific commitments that are part of the concept of inclusive education assumed in this reflection. These are: (1) putting the human person with their value and dignity at the centre of every educational process; (2) listening to the voice of children and young people to whom values should be communicated; (3) greater involvement of girls in education (4) recognition of the family as the first and indispensable entity responsible for children’s education; (5) education for hospitality and openness to the most needy and excluded; (6) developing new ways of understanding the economy, politics, so as to successfully oppose any exclusion (Rossa, 2020).

Pope Francis’ inspirations for inclusive education

Pope Bergoglio, noticing the various threats to a destabilised world not only in economic terms, but also in anthropological and moral terms, is convinced that in order to change the world, it is necessary to change education on a global scale. This means, above all, educating young generations to fraternity and the ability to overcome divisions and conflicts, for this purpose it becomes necessary to promote acceptance, justice and peace. He justifies it as follows: “life exists where there is bonding, communion, fraternity; and life is stronger than death when it is built on true relationships and bonds of fidelity. On the contrary, there is no

ciwnie, nie ma życia tam, gdzie człowiek uważa, że należy tylko do siebie i chce żyć jak wyspa – w tych postawach przeważa śmierć” (FT, nr 87). Współbrzmi to z przekonaniem włoskiego pedagoga Italo Fiorina, który stwierdza, że braterstwo otwiera oczy i serce szerzej, prowadzi do zaangażowania w przemianę rzeczywistości, w budowanie lepszego świata, budzi aktywne obywatelstwo, które wyraża się w zaangażowaniu i odpowiedzialności (Fiorin, 2019, s.226).

a. Otwarcie na transcendencję

Istota wychowania inkluzyjnego polega, zdaniem Franciszka, na prowadzeniu dzieci i młodzieży do wartości ludzkich z całą ich rzeczywistością, z wszystkim, co w sobie zawierają, a jedną z tych rzeczywistości jest transcendencja. Franciszek, zwracając się do nauczycieli katolickich instytucji edukacyjnych przestrzega przed prozelityzmem, lecz jednocześnie domaga się transcendencji, gdyż jest przekonany, że wychowanie integralne, obejmujące także duchowy wymiar osoby ludzkiej, gwarantuje jej harmonijny rozwój. Franciszek twierdzi, że współczesny neopozytywizm redukuje wychowanie do immanencji, której nadaje najwyższą wartość, tymczasem wychowanie na poziomie ludzkim (formacja ludzka) powinno otwierać dziecko na szerokie horyzonty, a wszelkie zamknięcie ogranicza rozwój. Owo zamykanie się na transcendencję, zdaniem Franciszka, przyczyniło się do głębokiego kryzysu współczesnej edukacji (Francesco, 2015), którą trzeba „naprawić”. Dlatego w swojej pedagogii zwraca uwagę na konieczność kształtowania w wychowankach zdolności wychodzenia poza horyzonty, poszerzania spojrzenia na otaczający świat, w czym pomocne jest wychowanie nieformalne „poza klasą szkolną”, gdzie młodzi mogą rozwijać swoje talenty, a poprzez kontakt ze sztuką i poezją, mogą doświadczać transcendencji, wchodzić w świat wartości, wrażliwości, piękna i otwartości (Francesco, 2015b). Papież wzywa, aby także w przestrzeni publicznej było miejsce na „minimum transcendencji odnośnie do trosk osobistych (żyć bardziej i lepiej)”, bo to pozwoli budować tę przestrzeń na fundamentach ważnego wymiaru życia człowieka, jakim jest „my”. Przestrzega, że „bez ‘my’ narodu, rodziny, państwa, a jednocześnie bez ‘my’ przyszłości, dzieci i dnia jutrzejszego; bez ‘my’ miasta, które ‘mnie’ przekracza i byłoby bogatsze, niż troski indywidualne, życie będzie nie tylko coraz bardziej sfragmentaryzowane, ale także bardziej konfliktowe i naznaczone przemocą” (Franciszek, 2018).

b. „Słuchać, tworzyć, świętować” – jako strategia poszukiwania sensu wszystkiego

Franciszek stwierdza, że w prowadzeniu wychowanka należy go wspierać w trzech głównych kierunkach, które definiuje w trzech pojęciach: *słuchać, tworzyć, świętować* (Francesco, 2020a). Oznacza to, że: zamiast postrzegać rzeczywistość wyłącznie w oparciu o własny interes, trzeba pomagać wychowankowi *słuchać*, dzięki czemu uwalnia się

life when we claim to be selfsufficient and live as islands: in these attitudes, death prevails” (FT, No. 87). This is in line with the conviction of the Italian educator Italo Fiorina who states that fraternity opens the eyes and heart more, leads to involvement in the transformation of reality, in building a better world, and awakens active citizenship expressed in commitment and responsibility (Fiorin, 2019, p. 226).

a. Opening to transcendence

According to Francis, the essence of inclusive education consists in leading children and young people to human values with all their reality, with everything they contain, and one of the realities is transcendence. Francis, addressing the teachers of Catholic educational institutions, warns against proselytism, but at the same time demands transcendence, because he is convinced that integral education, including the spiritual dimension of the human person, guarantees its harmonious development. Francis claims that contemporary neo-positivism reduces education to immanence, which gives the highest value, while education at the human level (human formation) should open the child to wide horizons, and any closure limits development. This closing oneself to transcendence, according to Francis, contributed to a deep crisis of contemporary education (Francesco, 2015), which needs to be “fixed”. Therefore, in his pedagogy, he draws attention to the necessity of shaping the pupils’ ability to go beyond the horizons, broaden their view of the surrounding world, which is helpful in informal education “outside the classroom”, where young people can develop their talents, and, through contact with art and poetry, experience transcendence, enter the world of values, sensitivity, beauty and openness (Francesco, 2015b). The Pope calls for establishment of an additional place in the public space for minimum ability to transcend private interests (living longer and better), because this will allow this space to be built on the foundations of the important dimension of human life, which is “us”. He warns that Without the “us” of a people, of a family and of a nation, but also the “us” of the future, of our children and of tomorrow, without the “us” of a city that transcends “me” and is richer than individual interests, life will be not only increasingly fragmented, but also more conflictual and violent (Franciszek, 2018).

b. “Listen, create, celebrate” – as a strategy of searching for the meaning of everything

Francis states that when leading a pupil, we should support them in three main ways, defined by him in three terms: *listen, create, celebrate* (Francesco, 2020a). This means that: instead of perceiving reality solely on the basis of one’s own interest, it is necessary to aid the pupil in listening, thanks to which they free themselves from the limitations of their own will and opens to life that reveals its true meaning. It is a process in which initially you have to let the student personally experience various

on od ograniczeń wyznaczanych przez jego własną wolę a otwiera na życie, które ujawnia prawdziwy sens. Jest to proces, w którym początkowo trzeba pozwolić, aby wychowanek osobiście przeżywał różne sprawy i dopiero z tego przeżywania będzie w stanie siebie wyrazić. Jeśli zatem słuchanie będzie życiem, które wzywa, to odpowiedzią stanie się *tworzenie*. Ostatecznie *świętowanie*, które jest najbardziej humanitarnym sposobem dziękczynienia za istnienie, gdyż życie jest tu postrzegane jako dar, za który należy zawsze dziękować (Scholas Occurrentes, 2020).

c. „Głowa, serce, ręce” jako podstawa wychowania intelektualnego, emocjonalnego i społecznego

Franciszek uważa, że edukacja stanie się włączająca, jeśli wychowanie „do współistnienia będzie nie tylko dodaniem wartości do pracy edukacyjnej, ale także generowaniem dynamiki koegzystencji w obrębie samego systemu edukacji. Jest to nie tyle kwestia treści, ile uczenia myślenia i rozumowania w sposób integrujący. To, co klasycy określali jako *forma mentis* [mentalność]” (Franciszek, 2018). Dlatego trzeba poruszyć w wychowanku „głowę, serce i ręce”. Podczas wizyty na Papieskim Uniwersytecie Katolickim w Santiago de Chile, Papież wyjaśnia, że proces wychowania i kształcenia („proces alfabetyzacji”) „wymaga jednoczesnej pracy nad integracją różnych języków, które nas tworzą jako osoby, to jest edukacją (alfabetyzacją), która integrowałaby i harmonizowała intelekt, uczucia i działanie, czyli głowę, serce i ręce”, gdyż tylko w ten sposób wychowankowie będą wzrastać harmonijnie, nie tylko w wymiarze osobistym, lecz także społecznym (Franciszek, 2018). Trzeba, zatem uczyć ich *myśleć*, pomagać im dobrze *odczuwać* i towarzyszyć im w *działaniu*: „niech dziecko, młody człowiek, *myśli* o tym, co czuje i co robi, niech *odczuwa* to, o czym *myśli* i co robi, i *robi* to, co *myśli* i czuje” (Francesco, 2015). Franciszek zwraca uwagę na konieczność ściślejszej, wzajemnej interakcji pomiędzy rozumem a działaniem, myśleniem a odczuwaniem, poznaniem a życiem, między zawodem a służbą. Poznanie, zatem, powinno zawsze budzić w wychowanku wezwanie do służby życiu i umiejętności konfrontowania się z nim, dlatego każda „wspólnota edukacyjna nie może ograniczać się do auli i bibliotek, ale stale musi dążyć do uczestnictwa. Taki dialog może być prowadzony wyłącznie z episteme zdolną do przyjęcia logiki pluralistycznej, to znaczy takiej, która zakłada interdyscyplinarność i współzależność wiedzy” (Franciszek, 2018).

d. Wychowanie do powszechnego braterstwa jako cel edukacji włączającej

W przyjętej, na początku tego artykułu, koncepcji MEN, dotyczącej celu edukacji włączającej, którym jest takie przygotowanie dzieci i młodzieży, aby były zdolne tworzyć w przyszłości społeczeństwa włączające, a zatem otwarte i przyjmujące wszystkich ludzi, bez względu na ich stan zdrowia, sprawności, pochodzenie, wyznanie, i uznające róż-

matters and only from this experience will they be able to express themselves. So, if listening becomes the life that calls, the answer will be *creation*. Finally, there is *celebration*, the most humane way of giving thanks for existence, since life is seen here as a gift for which one should always be thankful (Scholas Occurrentes, 2020).

c. “Head, heart, hands” as the basis of intellectual, emotional and social education

Francis believes that education will become inclusive if education for coexistence is not only adding value to educational work, but also generating a dynamic of coexistence within the education system itself. It is not so much a matter of content as teaching to think and reason in an integrative way. It is what the classics defined as a form of *mentis* [mentality]” (Franciszek, 2018). That is why it is necessary to move the pupil’s “head, heart and hands”. During his visit to the Pontifical Catholic University of Santiago de Chile, the Pope explained that the process of education and training (“literacy process”) “requires simultaneous work to integrate the different languages that make up us as persons, that is education (literacy) that would integrate and harmonise the intellect, feelings and action, that is, the head, heart and hands”, as the pupils will grow harmoniously only in this way, not only in a personal but also social dimension (Franciszek, 2018). We must, therefore, teach them to *think*, help them feel well and accompany them *in action*: “let the child, the young person, *think* about what they feel and what they do, *feel* what they think about and do, and *do* what they think about and feel” (Francesco, 2015). Francis draws attention to the necessity of close, mutual interaction between reason and action, thinking and feeling, cognition and life, between profession and service. Cognition, therefore, should always evoke a student’s call to serve life and the ability to confront it, therefore each “educational community cannot be limited to lecture halls and libraries, it must constantly strive to participate. Such a dialogue can only be conducted with an episteme capable of accepting a pluralist logic, that is, one that presupposes the interdisciplinarity and interdependence of knowledge” (Franciszek, 2018).

d. Education for universal fraternity as the goal of inclusive education

In the concept of the Ministry of National Education adopted at the beginning of this article regarding the purpose of inclusive education, which is to prepare children and young people in such a way that they will be able to create societies that are inclusive in the future, thus open and welcoming to all people, regardless of their health, fitness, origin, religion, and recognizing diversity as a valuable resource for the development of society and civilisation development (MEN, 2020), the idea of universal fraternity, promoted by Francis, may be an inspiration for the programme of such education. The awareness of belonging to one human family,

norodność jako cenny zasób rozwoju społecznego i cywilizacyjnego (MEN, 2020), idea powszechnego braterstwa, promowana przez Franciszka, może stanowić inspirację dla programu takiej edukacji. Świadomość przynależności do jednej rodziny ludzkiej, zamieszkującej ten sam dom (oikos), może być źródłem motywacji, do podmiotowego zaangażowania przede wszystkim wychowawców, zaczynając od rodziców, a przez nich – wychowanków, w zmienianiu świata na lepszy. Franciszek podkreśla, że świadomość powszechnego braterstwa prowadzi do obejmowania wszystkich ludzi (inkluzyja) i troski o nich (zaangażowanie), a to gwarantuje pokój, dlatego do braterstwa trzeba wychowywać. Analiza wspomnianej encykliki *Fratelli tutti* odsłania obszary, które wymagają wspólnego zaangażowania, a jednocześnie ukazuje treści dla wychowania włączającego, które wpisuje się w wychowanie intelektualne, społeczne, moralne a także religijne. Franciszek tak je precyzuje:

(1) Trzeba „myśleć i tworzyć świat otwarty”, to znaczy: przekraczać granice; kierować się miłością otwartą; tworzyć społeczeństwa otwarte, które integrują wszystkich; wychodzić poza świat partnerstwa; nadawać sens wolności, równości i braterstwu; żyć powszechną miłością promującą osobę ludzką; krzewić dobro moralne; urzeczywistniać solidarność; przywrócić społeczną funkcję własności, uwzględniając prawa narodów (nr 86-127).

(2) Trzeba „otwierać serca na cały świat”, a zatem: dostrzegać granice granic otwierając się na migrujących z powodów humanitarnych; wymieniać się darami w różnorodności kultur; zmierzać do owocnej współpracy; okazywać bezinteresowną gościnność; wyznaczać uniwersalny horyzont z zachowaniem własnego regionu (nr 128-153).

(3) Trzeba prowadzić „lepszą politykę”, poprzez miłość społeczną i polityczną, która integruje i jednoczy (nr 154-197).

(4) Trzeba promować „dialog i przyjaźń społeczną”, które tworzą nową kulturę na fundamencie zgody, ugody w prawdzie, spotkania, w którym uznaje się drugiego w jego inności, oraz przywrócić wartość uprzejmości w relacjach (nr 198-224).

(5) Trzeba poszukiwać dróg „nowego spotkania” zaczynając od prawdy; budować pokój przede wszystkim z najmniejszymi; powrócić do wartości przebaczenia, które nie oznacza wyrzekania się swoich praw, lecz ze względu na godność osoby ludzkiej, należy o nie dbać i ich wymagać zwłaszcza w sytuacjach konfliktów i wojen (nr 225-270).

(6) Trzeba uwzględnić znaczenie „religii w służbie braterstwa na świecie”, ponieważ „rozum sam z siebie potrafi pojąć równość między ludźmi i ustanowić obywatelskie współżycie między nimi, ale nie jest zdolny ustanowić braterstwa” (nr 272).

Encyklika *Fratelli tutti*, z pedagogicznego punktu widzenia, jest pewnego rodzaju traktatem, wyznaczającym kierunki wychowania integralnego i w tym sensie stanowi wyzwanie dla badań naukowych w zakresie pedagogiki włączającej.

living in the same house (oikos), can be a source of motivation, to involve mainly educators, starting with parents, and through them - pupils, in changing the world for the better. Francis emphasizes that the awareness of universal fraternity leads to embracing all people (inclusion) and caring for them (commitment), and this guarantees peace, and therefore fraternity must be educated. The analysis of the aforementioned encyclical *Fratelli tutti* reveals the areas that require joint commitment, and at the same time shows the content for inclusive education that is part of intellectual, social, moral and religious education. Francis specifies them as follows:

(1) It is necessary to “think and create an open world”, that is: cross borders; be guided by open love; create open societies that integrate everyone; go beyond the world of partnership; give meaning to freedom, equality and fraternity; live universal love that promotes the human person; to promote moral good; to implement solidarity; restore the social function of property, taking into account the rights of nations (n. 86-127).

(2) It is necessary to “a heart open to the whole world”, thus: recognise the limits of borders, opening ourselves to migrants for humanitarian reasons; exchange gifts in the diversity of cultures; seek fruitful cooperation; show unselfish hospitality; to set a universal horizon while maintaining one’s own region (No. 128-153).

(3) “A better kind of politics” must be pursued through social and political love that integrates and unites (no. 154-197).

(4) It is necessary to promote “dialogue and friendship in society”, they create a new culture on the basis of consent, agreement in truth, a meeting in which the other is recognised as different, and the value of courtesy in relationships (no. 198-224) should be restored.

(5) It is necessary to look for the paths of the “renewed encounter”, starting with the truth; build peace primarily with the little ones; return to the value of forgiveness, which does not mean renouncing one’s rights, but because of the dignity of the human person, it should be cared for and demanded, especially in situations of conflict and war (Nos. 225-270).

(6) The significance of “religions at the service of fraternity in our world” must be taken into account, because “reason by itself can comprehend equality between people and establish civil coexistence among them, but it is not capable of establishing fraternity” (No. 272).

The encyclical *Fratelli tutti*, from a pedagogical point of view, is a kind of treatise that defines the directions of integral education and in this sense is a challenge for research in the field of inclusive pedagogy.

Zakończenie

Pandemia koronawirusa odsłoniła wiele słabych stron współczesnej cywilizacji, między innymi: niemoc globalizacji w obliczu światowego zagrożenia życia, – bo nawet najbardziej postępowe kraje musiały się zmierzyć z masowym umieraniem; ukazała bezsensowność pędu do coraz większego posiadania, – bo Lockdown zatrzymał nawet najnowocześniejsze technologie i obszary produkcji, lecz przede wszystkim, uświadomiła ludzkości kruchość jej egzystencji, bo, jak stwierdził Franciszek w wywiadzie dla hiszpańskiego magazynu *Vida Nueva*: „nikt nie ocali się sam”. Papież stwierdza, że „zmaganie z koronawirusem jest szansą, by położyć kres niesprawiedliwościom, a nasze reakcje na epidemię są testem wobec wszystkich innych problemów”. Zachęcił też do refleksji nad humanistycznymi, a nie tylko religijnymi, zagadnieniami, stawiając następujące pytania: „Czy będziemy umieli zachowywać się odpowiedzialnie w obliczu głodu, który cierpi tak wiele osób, wiedząc, że jest pożywienie dla wszystkich? Czy nadal będziemy odwracali wzrok ze współwinnym milczeniem w obliczu wojen napędzanych pragnieniem panowania i władzy? Czy będziemy skłonni zmienić nasz styl życia, który pogrążył wiele osób w ubóstwie, promując i zachęcając nas do prowadzenia bardziej wstrzemięźliwego życia, które umożliwi sprawiedliwy podział dóbr? Czy jako wspólnota międzynarodowa, podejmiemy środki niezbędne do ograniczenia dewastacji środowiska, czy też nadal będziemy zaprzeczali oczywistości?” (Francesco, 2020c). Te pytania są najbardziej nagłym wyzwaniem dla edukacji włączającej, gdyż dla Franciszka podmiotem społecznej inkluzji jest każdy człowiek, który wyróżnia się innością psychofizyczną, intelektualną, kulturową, wyznaniową, rasową, narodową, lecz w sposób szczególnie człowiek ubogi, biedny, potrzebujący pomocy, wsparcia i towarzyszenia.

Z podjętej w tym artykule refleksji wynika, że w myśli Papieża Franciszka zawarta jest konkretna propozycja pedagogiczna, która może stanowić inspirację dla polskiej pedagogiki inkluzyjnej. Fakt, że pod pojęciem wychowania włączającego, Franciszek rozumie kształtowanie postawy otwartości na każdego człowieka, postrzeganego holistycznie, a zatem wraz z jego wymiarem transcendentnym, otwiera nowe obszary badawcze dla polskiej pedagogiki inkluzyjnej opartej na personalizmie.

Literatura/ References:

1. Bergoglio, J. M., Papież Franciszek. (2013). *Wymagania i pasja. O wychowaniu chrześcijańskim*. Kraków: Wydawnictwo Esprit. Tłum. L. Wrona.
2. Bergoglio, J.M., A. Skórka (2013a). *W niebie i na ziemi*, tłum. M. Szafrńska-Brandt. Kraków: Dom Wydawniczy Rafael.
3. Bergoglio, J.M. (2014). In un inedito di Jorge Mario Bergoglio. Ricordi salesiani: quel collegio frequentato a tredici anni. *L'Osservatore Romano*, 30 gennaio 2014: 5.
4. Bergoglio, J.M. (2001). *Messaggio alle comunità educative, 28 marzo 2001*.

Conclusion

The coronavirus pandemic has revealed many faults of modern civilization, including: the significance of globalisation in the face of a global threat to life – because even the most progressive countries have had to face mass death; showed the senselessness of the rush to ever greater possession – because lockdown stopped even the most modern technologies and areas of production, but above all, it made humanity aware of the fragility of its existence, because, as Francis said in an interview for the Spanish magazine *Vida Nueva*: “no one will save themselves on their own”. The Pope says that “the struggle with the coronavirus is an opportunity to end injustice, and our responses to the epidemic are a test of all other problems.” He also encouraged reflection on not only religious, but also humanistic issues, by asking the following questions: Will we be able to behave responsibly in the face of the hunger that so many suffer, knowing that there is food for all? Will we continue to look away with complicit silence in the face of wars fueled by the thirst for domination and power? Will we be willing to change our lifestyle, as it has plunged many into poverty, by promoting and encouraging us to lead a more sober life that allows for a fair distribution of wealth? As an international community, will we take the necessary measures to limit environmental devastation, or will we continue to deny the obvious?” (Francesco, 2020c). The questions are the most urgent challenge for inclusive education, because for Francis the subject of social inclusion is every person who is distinguished by psycho-physical, intellectual, cultural, religious, racial, and national difference, but in a special way a poor person who needs help, support, and accompaniment.

The reflection undertaken in this article shows that the thought of Pope Francis includes a specific pedagogical proposal that may be an inspiration for Polish inclusive pedagogy. The fact that Francis understands the concept of inclusive education as the process of shaping an attitude of openness to every human, being perceived holistically, and therefore along with its transcendent dimension, opens new research areas for Polish inclusive pedagogy based on personalism.

5. Francesco. (2020). *Discorso ai partecipanti al convegno sul tema Education: the Global Compact, organizzato dalla Pontificia Accademia delle Scienze Sociali, Sala del Concistoro, 7 febbraio 2020*. http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2020/february/documents/papa-francesco_20200207_education-globalcompact.html
6. Francesco. (2020a). Gratuità, senso e bellezza sono il futuro dell'umanità. Videomessaggio in occasione dell'incontro virtuale organizzato dalla Fondazione Scholas Occurrentes. Venerdì, 5 giugno 2020. *L'Osservatore Romano*, Anno CLX, n. 129, 8.
7. Francesco con Epicoco, L. M. (2020b). *San Giovanni Paolo Magno*. Milano: San Paolo.
8. Francesco (2020c). Un plan para resucitar' a la humanidad tras el coronavirus. *Vida Nueva*, 17.04.2020 [dostęp 20.09.2020: <https://www.vidanuevadigital.com/2020/04/17/el-papa-francisco-escribe-en-exclusiva-en-vida-nueva-un-plan-para-resucitar-a-la-humanidad-tras-el-coronavirus/> oraz <https://archwwa.pl/wiadomosci/jesli-mamy-sie-czegos-nauczyc-przez-ten-czas-to-tego-ze-nikt-nie-ocali-sie-sam/>
9. Franciszek (2020). *Powróćmy do marzeń. Droga ku lepszemu przyszłości*. Rafael: Kraków.
10. Franciszek (2019). *Przesłanie na inaugurację Paktu wychowawczego*. Watykan, 12 września 2019. http://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/pont-messages/2019/documents/papa-francesco_20190912_messaggio-patto-educativo.pdf
11. Franciszek (2019a). Przemówienie do Kurii Rzymskiej z okazji Bożego Narodzenia. Sala Klementyńska, 21 grudnia 2019. Watykan: Editrice Vaticana.
12. Franciszek (2018). *Przemówienie do Papieskiego Uniwersytetu Katolickiego w Santiago de Chile*. 17 stycznia 2018. Vaticano: Editrice Vaticana. http://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2018/january/documents/papa-francesco_20180117_cile-santiago-pontuniversita.html
13. Francesco. (2016). *La Scuola. Interventi, discorsi, omelie*. Bologna: EDB.
14. Franciszek. (2016a). *Katecheza Ojca Świętego Franciszka. Audiencja Jubileuszowa 12 listopada 2016 r.* http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2016/documents/papa-francesco_20161112_udienza-giubilare.html
15. Franciszek. (2016b). *Adhortacja apostołska Amoris letitiae*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
16. Franciszek. (2016c). *List apostołski Misericordia et misera*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
17. Francesco. (2015). *Ai partecipanti al Congresso Mondiale promosso dalla Congregazione per l'Educazione Cattolica (degli Istituti di studi)*. Aula Paolo VI, 21 novembre 2015. http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151121_congresso-educazione-cattolica.html
18. Franciszek. (2015). *List apostołski „Misericordiae vultus”*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
19. Franciszek. (2015a). *Katecheza. Audiencja Generalna 8 kwietnia 2015 r.* http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150408_udienza-generale.html
20. Franciszek. (2014b). Trzeba odbudować porozumienie wychowawcze. Przemówienie do uczestników światowego spotkania „Scholas occurrentes” (04.09.2014). *Osservatore Romano*, 10.
21. Francesco (2014c). *Discorso al mondo della scuola italiana, 10 maggio 2014*. Editrice Vaticana.
22. Franciszek. (2013). *Adhortacja apostołska Evangelii Gaudium*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
23. Franciszek. (2013a). Nikogo nie wolno odrzucać. Wizyta w faweli Varginha 25 VII 2013, *L'Osservatore Romano* – wersja polska 34, 8-9: 7.
24. Franciszek. (2013b) *Przemówienie do przedstawicieli środków społecznego przekazu Aula Paolo VI, 16 marzec 2013 r.* Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
25. Borghesi, M. (2018). *Jorghe Mario Bergoglio. Biografia intelektualna*. Kraków: Bratni Zew.
26. Chrzanowska, I. (2014). Nauczanie inkluzyjne w doświadczeniach polskich – podstawy prawne i społeczne uwarunkowania. *Studia Edukacyjne*, 30, 109-117.
27. Domagała-Zyśk, E. (2018). *Uczniowie z niepełnosprawnościami w szkołach ogólnodostępnych i integracyjnych w polskich badaniach naukowych*. Warszawa: MEN.
28. Fiorin, I. Nowy nauczyciel, nowa szkoła. *Paedagogia Christiana* 1/43 (2019): 211-228.
29. Kacper, W. (2012). *Misericordia. Concetto fondamentale del Vangelo Chiave della vita cristiana*. Roma: Queriniana.
30. Kacper, W. (2015). *Papa Francesco – la rivoluzione della tenerezza e dell'amore. Radici teologiche e prospettive pastorali*. Roma: Queriniana.
31. Kornas-Biela, D. (2017). Miłosierdzie jako wartość wychowawcza. Perspektywa pedagogiki chrześcijańskiej. *Rozprawy Społeczne*, t.11, 1: 9.
32. Kozubek, Mariola T. (2018). Wspólnota dzieci i młodzieży Ruchu Focolari miejscem kształtowania umiejętności pokonywania trudności. *Roczniki Pedagogiczne*, T. 10, Nr 3: 59-75, doi 10.18290/rped.2018.10.3
33. Lechta, V. (2010). Pedagogika inkluzywna. W: B. Sliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 4, s. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
34. MEN. (2020). *Edukacja włączająca*. <https://www.gov.pl/web/edukacja/edukacja-wlaczajaca>
35. Nosowski, Z. (2013). Zrozumieć Bergoglię. *WIĘŻ* 3[653]: 228-230.

36. ONZ. (2015). *Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r. Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*. <https://www.un.org.pl/agenda-2030-rezolucja>
37. Parzyszek, M. (2018). Czas i przestrzeń a wychowanie. Rozważania na kanwie nauczania Papieża Franciszka. *Studia Ełckie* 20/ 2:165-176.
38. Rembierz, M. (2016). Pedagogia miłosierdzia jako wyjście na aksjologiczne pogranicza i egzystencjalne peryferia – wyzwania dla myśli religijnej i refleksji pedagogicznej. O uczeniu się i nauczaniu papieża Franciszka. W: Pawelski, L. i Urbanek, B. (red.) *PAIDEIA – drogą do uniwersalizmu w wychowaniu*: 233–274. Szczecinek: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych.
39. Rossa, C. (2020). Verso un patto educativo globale. *Nuova Umanità* 2 XLII 238: 5-18.
40. Rowid, H. (1934). *Jednostka a społeczeństwo w wychowaniu współczesnym (na tle koncepcji osobowości w Chowannie Trentowskiego)*. Kraków. Cyt. za B. Śliwerski (2017). *Pedagogika inkluzyjna*. Blog z 17 lutego: <https://sliwerski-pedagog.blogspot.com/2017/02/pedagogika-inkluzyjna.html> [dostęp 10.07.2020].
41. Rubin, S., Ambrogetti F. (2013). *Jezuita. Papież Franciszek. Wywiad rzeka z Jorge Bergoglio*. Kraków: Dom Wydawniczy Rafael.
42. Silva, R. (2016). A cura della casa comune. Un primo accenno sull'enciclica *Laudato si'*. *Unità e carismi*: 19-23.
43. Sipowic, K., Pietras T. (2016). *Wprowadzenie do pedagogiki inkluzyjnej (włączającej)*. Łódź: Wydawnictwo Continuo.
44. Sztumski, G. (2006). Edukacja inkluzyjna – geneza, istota, perspektywy. *Kwartalnik Pedagogiczny* 1: 96-100.
45. UNESCO. (1994). *Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych i Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych* (2013). <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych>
46. UNESCO. (2020). *COVID-19 Impact on Education*. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> [dostęp 10.09.2020]
47. Versaldi, G, Zani A.V. (2017). *Educare all'umanesimo solidale. Per costruire una "civiltà dell'amore" a 50 anni dalla Populorum progressio. Orientamenti*. Città del Vaticano: Congregazione per L'Educazione Cattolica.
48. Zani, V. (2018). L'educazione secondo Papa Francesco. Una visione globale. W: E. Diaco (red.), *L'educazione secondo Papa Francesco*: 25-44. Bologna: Centro Editoriale Dehoniano.